Р. 1918. Ч. 56.

ПРОСВІТНІ ЛИСТКИ.

ОПОВІДАННЯ
ВАСИЛЯ ЧАЙЧЕНКА.

У ЛЬВОВІ, 1918.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

. 1918. Ч. 56.

ПРОСВІТНІ ЛИСТКИ.

Борис Грінченко (Василь Чайченко).

1. Олеся.
2. Каторжна.
3. Нелюб.

891.79
H8585
Copo

Борис Грінченко (Василь Чайченко).

Властивим родовим назвищем писменника, що його оповідання пускаємо отсе у світ новим наворотом у „Просвітних листках« є Борис Грінченко. В літературі відомий він під прибраним письменським іменем: Василь Чайченко.

Родив ся 1863 року в Харківщині. Походив із панської сімї, у якій щоденньою розговорною мовою була мова московська. У низшій ґімназії попались йому у руки українські книжки: »Енеїда« Котляревського і »Приказки« Гробінки і тоді пізнав він красу рідної мови. Великий вплив мав на нього Шевченковий »Кобзар«, під впливом якого Грінченко почав писати українською мовою. За молоду мусів кинути науки і канцелярською працею заробляти собі на житє. Довгий час був також учителем на селї. При кінцї житя поселив ся у Києві. Ще 1880 року почав Грінченко писати українською мовою і свої твори: поезії, оповідання, повісти і драми поміщував у ріжних галицьких, буковинських і українських часописях і виданнях. Крім того пускав у світ також книжочки для науки дітий і народу ріжного змісту, Велику заслуґу поклав також зладженнєм і виданнєм Словаря української мови у чотирох томах. Головна сила Грінченкового талану у його більших повістях і менших оповіданнях

У більших повістях (»Соняшний промінь«, »На розпутті« »Під тихими вербами«), малює Грінченко цікаво і вірно ріжні образці з українського народнього житя і побуту і пересуває перед нашими очима ріжні постати; а у менчих оповіданиях з народнього або дитячого житя вказує на високі і гарні приміри посвяти для рідного народу (»Олеся«) то знову родинної любови (»Сестриця Галя«). Твори Грінченка збогатили новійшу українську літературу, а немала його заслуга у тім що своїми книжочками, які видавав для народу, чимало причинив ся до поширення народньої освіти. Ріжнородна й богата його літературна та наукова праця запевнила йому одно із перших місць між українськими письменниками.

Олеся.

Се було давно, ще тоді, як Україну шарпали Турки і Татари, а гетьмани українські ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вкруг села були ліси. В селї жили прості люди хлібороби. Як би не Татари, то їм жити булоб не погано. А то часто й густо набігали Татари. Вони грабували, палили й руйнували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи Туркам. Іноді гнали Татари з України тисячі безщасних людий.

У сїй слобідцї довелось зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховала ся в лїсах і знайти її було не легко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло її пишавсь рясний садок. У садку гули бжоли. Там була пасїка.

У сїй хатцї жив старий дїд, Данило. Колись він козакував, був у неволї турецькій, але визволивсь відтїля. Тепер він жив дома, пасїчникував. Жінка його давно вмерла. Він приняв до себе двоє сиріт: дївчину — Олесю і хлопця — стрибуньця Михайлика. Олеся була вже величенька дївчина, років 16.

Дїд був щасливий з дїтьми, а дїти були щасливі з ним. Дїти дуже любили, як дїд балакав з ними. Він розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів. Він розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало сидить дїд у пасїцї, робить щонебудь коло вулія або там граблї чи

що. І Михайлик теж щось ту майструє, і дівчина, Олеся, сидить з шитєм. Сонце сяє, пташки щебечуть, бжоли годуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про неволю турецьку.

А дідусь:

— Та я вже розказував, — тиж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очий не зведуть з його. Олеся схилить чорняву головоньку на руку, а Михайлик стрибунець, уже не стрибає, а теж сидить та слухає.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзї:

— Три роки був я в каторзї турецькій прикований до місця. А каторга, се корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину. А за те наші голі плечі раз-у-раз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Яб їх усїх побив, тих Татар та Турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олеся нїчого не скаже, тільки все обличчя її зблїдне, А дід далї:

— Покалїчено тодї мене добре. Як визволили мене козаки, — не здатний я вже був козакувати. Вернувсь я до дому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю і твого, Михайлику. Ви були сусїди; Михайлик був тодї ще дуже малий — років до два йому було. А тобі, Олесю, років з сїм було, і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли набігла Татарва. Що тут казати? Відбивались ми люто, та нїчого не вдіяли. Село Татари спалили, багато людий повбивали, багато у неволю забрали. А дехто повтїкав. Оцї втїкачі вернулись сюди потім, тай знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові — я і впав. Але і я не вмер і в ночи очутив ся. Дивлюсь — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе,

аж я на пожарині, а круг мене трупи, трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твій тут батько й мати були, Олесю, — мертві... А тебе вже я потім найшов у лісї. Ти забігла якось туди. От і все.

— Змовкне дід. Олеся сидить — не ворухнеть ся. У неї обличчя бліде, в очех палає вогонь. Дід гляне на неї тай похитає головою:

— Гай, гай! — каже. Засмутив я тебе, моя ясочко! Але щож робити? Без лиха не проживемо. Не журіть ся діточки: ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронючи. Кождий чоловік повинен боронити від всякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя!... — промовить дівчина тихо, тай замислить ся ще дужче і кілька день замислена ходить.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди; а дід казав:

— Глядіть, діточки, далї від багновища, а то лихо буде.

У лісї було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, надбреде на него людина та й утоне. Дід і боявсь, щоб і з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю: хиба ми не знаємо? А Михайлик стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— А вжеж знаємо!

Побрали діти глечика та й пішли. Дід довго дививсь їм у слід.

Михайлик каже:

— Олесю, сестричко! ходім аж на той бік лїсу!

Ліс не можна було перейти, бож болото

там було серед лїсу. А обходити далеко, верстов шість. Олеся каже:

— Алеж се далеко.

— Нїчого! — каже Михайлик — так ягід там багато. Ходїм голубонько!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Вони не увійшли в лїс, а пішли по узлїссю. З одного боку був височезний старий темний лїс. А з другого боку простягав ся степ. Дївчина і хлопець ішли швидко. Вони вже верстов на пять відійшли від дому. Коли се Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, — що се таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Островерхі шапки маячїли з далека. Таких шапок наші не носять, Олеся богато чула дечого від дїда. Вона пізнала сих людий: се були Татари.

Татари! Вони приїхали на Вкраїну палити села, вбивати або в неволю забирати людий. Ось-ось вони побачать їх і заберуть. Олеся ухопила Михайлика за руку і мовчки потягла в кущі.

— Що таке? що таке? — питав ся Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занїмів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся зза кущів бачила, як Татари їхали просто на лїс, як поводили сюди й туди головами. Се вони шукають, де слобода. Ще кільки часу, і вони знайдуть її... Що тодї буде?...

Село запалють, людий повбивають... І дїдуся вбють... Боже мій! треба бігти, треба сказати!... Алеж Татари їдуть кіньми: вони доїдуть швидче, нїж вона добіжить. Якби вони тут загаялись!... Та як-же те зробити, як се їй зробити?

Бідне серденько у Олесї мучилось. А Татари нїдїздили все ближче та ближче.., Уже видно погані обличчя... І відразу Олеся надумала!...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом до дому, скажи дідусеви, що їдуть Татари! Чуєш!

І вона потрусила хлопця за плече. Він немов прокинувсь з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вбють.

— А тиж? спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійсь! Ніколи балакати — біжи!

Хлопець не думав довго. Він кинувсь у ліс і побіг з усієї сили. Олеся зістала ся сама. Вона постояла ще кільки хвилин. Обличчя її було бліде. Але вона не бояла ся. Вона вийшла зза куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Вона йшла так, мов не бачила Татар. Але Татари її побачили. Вони кинулись до неї. Олеся скрикнула і побігла що-сили далї. Та бігла вона не довго. За хвилину Татари наздогнали її, щось закричали, загукали, ухопили. Їх було чоловіка 30. Вони зупинились і почали проміж себе балакати. А далї один високий підійшов до дівчини. Він забалакав по нашому, але так погано, що дівчина ледви зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут єсть слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Отсей ліс перейти та й слобода по той бік.

А Татарин їй:

— То ти пас проведи сим лісом, а то ми дороги не знаєм.

Олеся каже:

— Проведу!

А Татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то бачиш отсе?

І він виняв з піхов криву остру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини. Бачиш отсе? голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

Олесї накинули на шию аркан. Високий Татаран узяв той аркан у руки, пустив дївчину поперед свого коня і каже:

— Веди!

Олеся повела. Але вона йшла зовсїм не в той бік, куди Михайлик побіг. Вона ще трохи обійшла лїс, тодї найшла стежку, що бігла у лїс з степу, і пішла по нїй. Татари їхали слїдком за нею. Де далї, лїс усе густїйшав; Олеся вела ворогів просто в середину лїсу, де було болото. Вона вела й думала: „Чи добігже Михайлик до дому? Чи сказав же дїдусеви? Ох хочби мінї довше поводити бісурменів, поки він добіжить“.

І вона йшла тихо, іноді звертала у бік, тодї знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то ось.

І він показував рукою на шаблюку.

Дївчина казала:

— А ось зараз лїс скінчить ся, там й слобода.

І вона вела далї. Лїс зробив ся страшенно густий. Алеж Олеся добре його знала. Вона так часто ходила сюди по гриби, по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землї вганялась у дряговину. Олеся повела Татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землї і зупинилась. Навкруг було темно, і пуща така, що тільки той, хто добре знав лїс, міг відсїль вийти, не загрузши в болотї. Татариж лїсу не знали.

Високий Татарин скрикнув:

— Чогож ти стала? Веди!

Дївчина повернула ся до ворогів. На блїдому обличчі палали темні очи. Вона глянула ворогам у вічи і тихо промовила:

— Я далї не піду.

Татарин підїхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дївчина усміхнула ся.

— Я не поведу вас далї, хочби ви й вбили мене. Я вас, вороги, завела у сей лїс і ви не вилїзете відсїль.

Тієїж миті ніж блиснув у татарській руцї, і вдарив дївчину в груди. Як билина підрізана. впала вона до долу. Але вона ще не була мертва. Вона підняла руку.

— Кождий повинен рідну Країну боронити... Знайте се, вороги!...

Її голівонька схилилась і чиста душа покинула тїло. Татарин плюнув на неї, і всї вороги повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг до дому. Він казав, що Татар хто й зна скільки. Люди покидали все і повтїкали в лїс. Дїд Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просидїли люди у лїсї. Потім їм не стало їжі. Треба було вертати ся. Другого дня післали одного парубка подивити ся, що в селї. Парубок вернувсь і сказав, що в селї все цїле. Люди зрозуміли, що Татари їх обминули, і вернулись до дому. Алеж Олесї там не було. Дїд Данило попрохав кільки чоловіка й всї, узброївши ся, гуртом пішли шукати її в лїсї. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські слїди. По тих слїдах пройшли в лїсову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коний, що позагрузали в болотї; Татар не було. Мабуть вони позлазили з коний та й потопились у багнюцї.

Дїд Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Вона лежала мертва, з ножем в грудях. Ну шиї у неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дїд Данило і всї люди, що вона своєю смертю обратувала рідне село. Зробили мари з гілок і понесли дороге тїло до дому.

Другого дня ховали Олесю. Подруги дївчата несли труну. В нїй лежала Олеся убрана як до вінця. На голові був вінок. Навкруг співали пташки, в горі сяло сонце. А вона лежала тиха,

спокійна. Навіть здавалось, що на обличчю її сяла якась радість. Еге, їй можна було радіти...

Ридаючи проводили її до холодної ями, ридаючи засипали землю. Не сам дід Данило плакав; плакали усі: і старі, і малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але як кинули на могилку останную лопату землї, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя йому було поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кождий повинен боронити свій рідний край, не жаліючи житя! Дай, Боже, усякому такої смерти!

Каторжна.

Каторжна — се було єдине ймення для неї.

— Унеси дров у хату! чи чуєш, каторжна ти! — кричала мачуха.

— Геть зперед мене, каторжна! — визвірювась на неї батько, вертаючись пяний з шинку і точучись по хаті.

— За сцо ти мене стовхнула, католзна! — пищав двохрічний мачушин хлопчик, бючи її кулаками.

І так усї. Навіть хлопцї та дївчата на вулицї хоч і не так часто звали її каторжною, алеж і на ймення затого нїколи не звали, а коли звали, то усеж з додатком: „Ота каторжна Докія...“

Та й було за що. Відколи мачуха увійшла у батькову хату, — ся маненька, семи років, дївчинка і разу не глянула на неї по людському, а все зпід лоба. Може вона бояла ся мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона — мачуха; а потім не кидала бояти ся тим, що вже знала, яка вона. Може; а усеж був у неї завсїгди вовчий погляд. Та й не погляд тільки.

Третього чи четвертого дня після свого весїлля мачуха звелїла їй горшки поперемивати, а в неї, бачите, чомусь затрусили ся руки, і вона впустила та й розбила горща. Не можнаж було дурну не „повчити“ — і мачуха дала їй штурханця. І ось, після сього — хоч ти їй що, а нїчого не вміє до пуття зробити: або побє що, або наплута, накрутить і не так зробить, як треба. Довелось вчити трохи не що-дня, а далї й шо-дня...

Так щож вона — покаєть ся? перепросить? Така! хоч ти її вбий, — слова од неї не почуєш і ніколи не заплаче, — найбільш, що й не заплаче ніколи!

— Докіє! — (спершу ще її таки на ймення звали) — чому хвіртки не причинила? Теля вибігло

Мовчить.

— Кому я кажу? Чи я тобі не казала?

Мовчить, у землю очи втупивши. Убив би на сьому місци!

— Чи ти оглухла? — мачушина рука з усієї сили бє її по щоці.

Стоїть, мовчить.

— Так слухайже! слухай! слухай! ось тобі, щоб слухала, щоб слухала, щоб слухала — чуєш ти!

Ні пари з уст! ні сльозини з очий, мов їй і не болить! Одного разу мачуха не втерпіла:

— Хоч-би ти заплакала коли, каторжна!

А вона тільки глянула на неї зпід лоба, як вовк, і мовчить. І так завсігди. Бє її мачуха, бє, поки не втомить ся, поки не заболять руки, — аж тоді кине:

— Уу!... проклята! каторжна!

А до батька яка вона? Ще як мати її жива була, так і тоді тільки до неї й ластила ся, та в-двох усе плакали. Тоді хоч плакала! та що з того! Такаж і мати її була: або плаче мовчки, або докоря: на що пєш, на що жидови хліб носиш? Давав їй він доброго прочухана, як під пяну руч! Ну, тож матір бив, а сяж чого тікає од його? Не завсігдиж він пяний — іноді схочеть ся йому пожалкувати її, — усеж рідна дитина, — отсе і покличе:

— Докіє!

Підійде, голову похнюпить.

— Докіє! дочко... — почне батько та й зупинить ся: мов колода вона перед його стоїть. Штовхне її з пересердя, устане, плюне та й піде з хати, промовивши: — Ну, каторжна!

А з мачушиними дітьми що вона виробляла? Мало вона їх била та штовхала? Як тільки мачухи в хаті нема, так і єсть їм. А одного разу таки розманїжила ся: увіходить мати тихенько в хату з городу, дивить ся — сидить вона на полу і хлопчика — років півтора було — мачушиного на руках держить, та так цілує та примовляє:

— Голубчику ти мій! манесенький! поцілуй мене! — ніхто ще мене не цілував, як мама вмерли...

Мачуха як скрикне:

— Бач, яка ніжна! А Оришку на що на городї вдарила? Івасику! бий її, бо вона Оришку била! Бий кулачком, кулачком її!...

І воно, маненьке, взяло та й штовхнуло її кулачком. Як скочить вона, як кине його на стіл — трохи дитини не вбила — та з хати! Не потрапила її мачуха й попобити. І більш до дітий і не підходила, і на руки не брала — хіба мачуха звелить,

Отак-же вона й на вулиці. З неї почнуть сміяти ся:

— А за що тебе мачуха за волосся з двору в хату тягла?

А вона зараз кулаком!

І злаж вона була, на усїх зла! І всї їй були вороги, і вона усїм ворог — каторжна, та й годї! Мабуть, у неї не серце, а камінюка була. І все ховаєть ся од людий — мабуть заздро, що люди веселі, — так щоб не бачити. Піде у садок, аж у гущавину, та й сидить. І що вона там робить — хто її знає. Дїти мачушині хотїли довідати ся і назирцем одного разу побігли за нею. Так, кажуть, пролїзла аж у гущавину та зараз до калинового куща — ріс там кущ калиновий великий — сїла там під їм і головою до його припала і руками його обхопила та й каже:

— Калинонько, — каже, — моя червоная, рідна моя матїнко! Покрий мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти

в мене рідная, улюбленая!... — каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала. Вона плакала тим, що у неї не камінь у грудях був, а маленьке дитяче серденько. І те серденько так хотіло любити, так хотіло!... Алеж любити було нікого!... Суворого та часто й густо пяного батька вона не любила, матері не було, мачушиних дітий мачуха любити не давала. І вона плакала та обнімала червону калину, поливала їй землю своїми слізми... І нахиляла тоді до неї калинонька свої віти, і здавалось дівчині, що то мати рідна руки до неї простягає... І так вона плакала, поки не почує, як мачуха кричить:

— І де вона, та каторжна, забігла?

Тоді уставала вона з землї і втирала сльози. Одразу застигало її обличчя мов камінюка, і очи втуплювали ся у землю, і вона знову була тоді справді каторжна, що її нічим не дошкулиш — ні словом, ні ломакою. Такою вона йшла од калини...

Такою вона й тепер вийшла і одразу страшенно поблїдла: вона побачила, як од гущавини побігли мачушині діти. Невже вони знайшли її схованку? А може — ні, може вони тільки так бігли?... Алеж вони не так бігли, вони знайшли, побачили, почули і росказали про все мачусї.

Днів через два Докія знов була під калиною, засиділась і не почула, як мачуха її кликала. Уже тоді почула, як мачуха знайшла її у гущавині і притягла за волосся в хату.

— Стрівай же ти, каторжна! я тобі дам, як тікати од роботи під свою калину!

І мачуха вхопила сокиру і побігла у садок. Докія одразу так і заніміла. Слухає, коли зазвеніла сокира у садку, затріщали гілки, — ось ще, ще... Вона кинулась, себе не памятаючи, пробігла садок, добігла до гущавини... Мачуха рубає калину.

Дївчина несамовито скрикнула і кинулась міждо калиною і мачухою. Мачуха аж злякалась.

— Ти чого прибігла?!...

— Не займайте моєї калини!...

Очи їй горіли, а щоки були білі-білі; груди так і здимали ся.

— Ах тиж падло! Геть!

І здорова мачушина рука одкинула геть маленьку дївчинку. Сокира рубонула — жалібно хряснула цївка калинова, і впала стебелина, тремтючи листям.

— Мамо! голубонько! рідненькі! не рубайте! помилуйте!

— Геть, каторжна!

Вона кинулась до мачухи, цїлувала їй руки, затуляла своїм тїлом останні калинові стеблини.

— Геть, каторжна!

Але каторжна обхопила руками кущ, і її тонкі маленькі пальцї так і заклякли на цївцї. За малим пальцїв їй не поламала мачуха, поки одірвала од калини, одволокла геть і останнїми разами дорубала дерево. . . . . .

Так росла Докія: без ласки, без жалування, без ляльок, без дитячих іграшок, без калини — тільки співала іноді тихо, — як знала, що її нїхто не чує, — тихо та жалібно. Де вона тих пісень вчила ся — Бог її святий знає, — а вміла багато — та все жалібні — так, мов самі вони в неї з серця лили ся:

Ой до когож-би я прихилила ся?
Прихилилась-би я до калиноньки,
До калиноньки, до червоної!...
А калинонька нахиляєть ся,
Моє серденько розриваєть ся...

А як отсе побачить кого, зараз і змовкне і знову така, як і була: очи до долу, обличчя закамянїє.

І так минали роки. Минули — і з маленької дївчинки виросла доросла дївчина. Алеж се не одмінило її становища: так, як і ранїйше била

її мачуха і зневажав пяний батько; як і спершу, не мала вона на улиці подруг і була усім чужа, не маючи нікого до себе прихильного; та й сама не була вона ні до кого прихильною: зосталась вона каторжною, як і була.

Ні, була й одміна. Колись мов закамянілий упертий вираз на обличчю тепер неначе помякшав. Алеж се зробило ся не тим, що вона помякшала своїм серцем до людий, а люди до неї, — ні, одміна на обличчю була послідком страшної невсипущої журби, котра гнітила їй душу, розривала груди і, не маючи вже сили ховати ся в серці, виявлялась і на обличчю. Ся журба була й тоді, як Докія була ще маленькою дівчинкою, алеж була не така дужа, та й упертість перемогла її. Потім помалу-малу заворушили ся у дівчини в голові думки. Які? про віщо? Вона спершу й сама не знала до пуття, як і про віщо вона дума: думаєть ся, та й годі. А думало ся усе тільки смутне, усе тільки журливе і ось нарешті з сього безладдя розумового вибила ся, виявила ся виразнійш од усіх одна думка: За що мене так мучуть? А потім: хіба я гірша од иньших? — І сї дві думки не давали їй спокою. Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна, що її не люблять; що коли її ображувано й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала сього без пімсти, а іноді й більш. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, що одіпхнула од себе Христю тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї і сказала:

— Докійко! я...

Правда, усі вони — і хлопці, і дівчата, і ся Христя з їми — якось особливо дошкуляли їй того вечора своєю зневагою, алеж Христя оханула ся, їй шкода стало бідної Докії і вона, затого плачучи, промовила:

— Докійко!.., я... мені тебе... я...

Може вона хотіла далї сказати, що вона від сього часу буде вірною подругою Докії,

— алеж вона сього нічого не сказала, бо Докія скрикнула:

— Геть! — одіпхнула її і втекла з вулиці.

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна; не могла, бо дуже велику вже кривду зазнала вона від людий. І вона виноватила сих людий за все: за свої муки та сльози; за своє дитинство безрадісне, безпросвітне, безлюбовне; за свої марно гинучії молоді літа — за все, за все! І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили — така була її мачуха. Другі — не хотіли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавало ся, що глузували) — такі були дівчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пособити собі. І отоді прокинулась у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він налив їй усі груди, не давав спокою ні в день, ні в ночи.

— Каторжна! од усіх лаяна, од усіх зневажана! За що? навіщо? Господи, хоч-би вмерти!

А через хвилину, під впливом тогож тяжкого горя, котре збурювало її у грудях всю лютість, вона думала про пімсту.

Еге, її ніжне, любляче серце бажало тепер пімсти: вона задушилаб їх усіх, хто зневажа її, хто глузує з неї!

Вона не дівувала так, як дівують другі дівчата. На вулицю чи на вечорниці вона ходила мало: раз те, що мачуха не пускала; друге те, що вона їх не любила — тих хлопців та дівчат — і... боялась; третє — не мала в чому піти, бо всі сміяли сяб з того дрантя, у котрому водила її мачуха. Ні, вона не дівувала! І хоча деякі парубки таки задивляли ся на її стан високий рівний, на її очи темні, на коси чорні, на брови, — алеж тільки задивляли ся, а далі йти не зважувались, бо до сієї каторжної не можна й приступити ся — така зла — зараз стусанами нагодує. А сама вона про се не думала — може вона й вродлива була, може мати й дала їй бровенята

(та не дала долї) — вона сього не знала і не дбала про се, бо про се дївчата думають і дбають тодї, як парубки їм згадують ся, а їй ще нїякі парубки не згадували ся...

І так вона жила собі одлюдком з своєю журбою, з своєю мукою, а іноді — за останнї часи дуже часто — з бажанням пімстити ся.

Одного разу мачуха післала її до тїтки Одарки глечика попрохати. У Одарки — вечорниці. Увійшла Докія у хату — аж там шахтьори. Усї в червоних сорочках на пипуск, у чоботах з вимереженими халявами та підстонами та з китицями (рублїв 18 чоботи!), у сукняних чумарках. Усї веселі, один на гармонїю грає, другі піснї шахтьорські співають:

Позавидував мужик.
Що шахтьору добре жить:
Шахтьор пашеньки не пашеть,
Коси в руки не бірьйоть!...

На столї горілка, ласощі дївчатам. Сеж сьогоднї на шахтї гроші зароблені давано: рублїв по 20 — по 25 на місяць шахтьори заробили, та всї тут за день, чи за два й прогуляють. А й граєж гарно отой на гармонїю! Та й сам гарний: одежа аж вилискуєть ся, а пояс так і сяє увесь од блищиків та од ґудзиків; а з лиця? — брови такі!... Та не встигла ще Докія і добри-вечір сказати, як він углядїв її та й крикнув:

— А, ось і дївка йде нова!

Та як кинеть ся до неї, та й обняв. Вона його добре пхнула — аж поточив ся — а сама навтїки. Всї як зарегочуть ся, а він за нею з хати та й піймав у дворі.

— А стій, дївчино, — яка тн швидка! Хочу на тебе подивити ся, чи гарна ти?

Та поставив її проти місяця — місяць ясно світить — та й дивить ся їй у обличчя, не пуска. То зла вона була на його, а то де й злість подїла ся, — сором тільки зробило ся хто й зна

й як. Як кинеть ся вона, вихопилась та тікать знову. А він кричить:

— Постій, дівчино, підожди! Отже їй-бо ти гарна!

Утекла, та спрожогу як улетить у хату, аж мачуху злякала.

— Тю на тебе! Чи ти сказила ся? Деж твій глечик?

Де глечик! Вона й забула про глечик! Сказала, що не дала Одарка.

Полягали спати — не засне вона. Усе місяць повний перед неї просто їй у обличчя дивить ся... а він нахиливсь до неї: чи гарна? Ой сором! ой сором! А він-же сказав, що гарна? Невже? От, якби тепер глянути у зеркало! Чи не можна. Як його звуть? Він не з Ковалївки — мабуть Оврамівський. Та чого він на неї так дивив ся?...

І спала, й не спала вона... Другого дня мачуха добре попобила її за те, що стане та й стоїть, як стовп, а діла не робить. Дума, чи що, вона, каторжна?

Та дарма! У суботу у вечері вона вже біля вікна у Одарки і дивить ся, чи там він. Нема... І у другу суботу, і у третю — усе його нема, і не йде він їй з думки. Коли у неділю смерком іде вона левадою хмизу набрати, аж хтось —

— А здорова, дівчино! чия ти?

Глянула — він! Так на їй і затрусило ся все! Стоїть — з місця не рушить. А він підійшов —

— Те-те-те! Та се та, що я при місяці дивив ся! Чом же ти тоді втекла?

Та за руку її. Злякалась вона чогось, чи що — хотіла бігти. А він не пустив. Обняв та як пригорнув!... Нічого вона вже потім не знала, нічого не чула ні того вечора, ні другого дня — нічого! Тільки чула, як на її губах його поцілунки горіли.

Що далї було? те, що вона покохала. Її серце нарештї знайшло кого любити і віддало ся... Ні

про віщо вона не думала тоді — хай бють і лають — байдуже! байдуже! Їй не болить після цілування солодкого, пригортання щирого. Байдуже!...

Прийшла весна весела, верба зазеленіла, соловейко затьохкав, вишні цвітом вкрили ся. У садок вона вийде — серце з грудий вирвати ся хоче. Небо синіє далеке й широке; хмарки по йому, як ягнятка, біжать; степи-ліси зеленіють, садок увесь пахощами обнімає — ох, і красож Божая, якаж ти гарна! Ой світе мій милий, світе веселий та красний! якже на тобі гарно жити, вірно любити!... Заспіває вона — сама пісня з грудий рветь ся, серце розцвітає, душа в гору лине, А зострінеть ся з їм під вербою зеленою, під вишнею запашною, рясно квітом укритою, зострінеть ся — ніч їй мала: не наговорить ся, не намилуєть ся. Ох, і любилаж вона! так любила, що всю душу віддавала і назад не думала брати. Візьми мене, милий мій, коханий! Мене ще ніхто не любив: візьми мене, бо уся я твоя! Ночі тихії, зірки небеснії! тільки ви чули й бачили. Світе мій ясний, світе мій красний!...

Минула весна, літо минає... Чи не минає з їми й щастя?

Ні, ще не минуло! Садком зеленим з повітки Докія Семена випровожає. Дійшла до перелазу. Щеб далї дївчина йшла, так люди побачуть. Обвила вона йому шию своїми руками, пригорнула ся до його.

— Семеночку мій, соколе мій! Чого ти такий невеселий став? Чом ти не такий, як спершу був? Усміхнув ся Семен:

— От дурна! Тобі тільки поцїлунки на думцї! Не всеж цїлувати ся, не вікиж обнімати ся!

— Не до віку!?... Ох, Семене, що-бо ти сказав! А я умерлаб коло тебе... Тільки й віку мого, що твоє кохання! Як покинеш мене, — загину без тебе! Не покидай мене, Семеночку, голубе мій, сонце моє, щастя моє!

Та й впила ся вустами йому у вуста... І не одірвалась би мабуть, якби сам він не одірвась.

— Прощавай!

Пішов, та знов не прийшов. І тиждень, і два минуло, а його нема. І осінь прийшла, а його все нема. Вона не хотіла няти віри тому, щоб він її кинув. А вже з неї всї дївчата сміяли ся...

Вона ждала і — діждала ся...

Стріла таки вона його, стріла — у день серед вулиці. Кинула ся вона до його — забула, де й коли се все:

— Семеночку, голубчику!

А він:

— Тю! чи не здуріла!

Та й пішов. Кращеб він її убив! Вона, коли чує, — регочеть ся хтось. Озирнулась — двоє дївчат з неї сміють ся.

— Утїк? — кажуть. — Він уже давно до Пріськи ходить.

— Невже правда? Нї, не вірю! Сама піду, впевню ся!

І пішла туди на вечорниці. Він там і Пріська там. І не дивить ся він. Вона до його, а він од неї — аж усї помітили. Не мала змоги й слова йому сказати. Тільки як виходила, почула, — каже він:

І чого вона каторжна так вязне до мене?

Ось! Вона і од його почула се прокляте слово, і йому вона вже каторжна. Усїм вона каторжна, усїм на світї! Усї її ненавидять, усї! А як вона його любила, Боже! як любила! — все йому віддала, все! І він зрадив! І він такий, як усї. О, прокляті! Розірвалаб усїх, задушилаб, спалилаб — і його, і ту Пріську, і тих парубків та дївчат, що з неї сміяли ся, глузували, знущали ся. От якби було чим — вона зараз підпалила би сю хагу.

Голова їй горіла, думки плутали ся. Груди пекло.

Якби чим запалити? Чи нема в неї в кармані сїрників? Вона почала шукати, чи не зостало ся якого сїрника, чи не сховала вона як небудь, ростопляючи піч. Вона вивернула карман, витрусила — нема.

Вона швидко пішла з двору, пробігла вулицею і добігла до своєї хати. У вікнах не світить ся — полягали. Сїни не засунені, хата — теж. Вона увійшла у хату.

— Хто там? — спитав ся з просоння батько.

— Я! — сказала Докія і заразж е знайшла на комені сїрники і побігла з хати.

— Куди ти? — гукнув батько.

Але вона не одмовила. Знову пробігла вулицею, але не пішла у двір, де вечорниці, а перелїзла у город і зайшла ззаду, щоб нїхто не побачив. Велика повітка була прироблена до хати. Докія зупинила ся під нею. Вона розгорнула жменю, у котрій стиснула коробочку сїрників. Вона була спокійна...

Вона черкнула один сїрник. Він заняв ся і заразже погас. Сердито кинула вона його осторонь і запалила другий. Він горів. Докія почала підпалювати їм солому у дахови. Але дах був мокрий, і сїрник погас. Те-ж було з третїм і з четвертим. Треба знайти сухої соломи... Вона знайшла сухої соломи, згребла її до купи долї у кутку під очеретяною стїнкою і запалили. Солома затлїла ся і почала горіти. Нарештї! Ось коли зайняло ся. Гори швидче, займай ся! От гарно! Од повітки вогонь на хату. І всї вони згорять.

І Докії згадала ся пожежа, що вона її бачила в лїтку. Ух, страшно; Так і тут буде. Але там нїхто не згорів, а тут усї згорять. І Санька згорить? Санька — маленька дївчинка, дочка досвітчаної матері. Докія за останнїй час дуже її улюбила, і дївчинка теж любила її. Алеж вона згорить... Така гарна, ласкава... І Докії уявило ся все: як хата горітиме, як Санька простягатиме руки з полумя і кричатиме:

— Ратуйте! Докієчко, витягни мене!

Господи! За віщо-ж? За віщо вона спалить її? Сеж гріх! Людину убє живу. Та й не її саму — Господи! може усе село займеть ся. На щож се вона робить?

А солома шипіла, шкварчала і починала розгоряти ся. Ось полумя вибухнуло. Ось-ось повітка займеть ся.

Та, Боже мій! Та на щож се вона? Треба гасити мерщій, а то все займеть ся. Вона кинулась до вогню, хотіла затоптати його ногами. Але він горів. А їй уже вчувало ся, як Санька кричить:

— Докійко, ратуй!

Червоне полумя одно перед нею. Треба його погасити. Вона одразу зірвалась з місця і впала на полумя. Воно пекло її, на їй займала ся одежа. Але вона того не чула. Вона хапала руками палаючу солому, підгортала під себе і силкувалась гасити. Але вже вся одежа горіла на їй. Тоді, не знаючи що робити, вона скрикнула:

— Ратуйте, хто в Бога вірує! Ратуйте! — і більш нічого вже не памятала...

* * *

Очутилась вона дома. Ні, не очутилась, а у перше росплющила очи. Де вона і що з нею — того вона не розуміла...

Її обратували парубки та дівчата, вибігши на її скрик з хати та догасивши пожежу. Вона страшенно попекла ся, але вона того не чула: її ше дужче пекла горячка.

Страшно вона мучилась. Усі її роспалені думки крутили ся тепер круг одного осередку: її все здавало ся, що вона гасить пожежу, і вона борсалась, кидалась, давила попеченими грудями піл, на котрому лежала, і кричала:

— Ратуйте! Люди згорять! Санька голубочка згорить!...

. . . . . .

Перед смертю вона очутилась зовсім. Вона зрозуміла, що вмирає. Біля неї стояв батько. Мачухи в хаті не було. І більш не було нікого. Вона пізнала батька, але нічого йому не сказала. Вона промовила тільки:

— За що? Господи, Боже мій! за що? — і, несамовито скрикнувши, упала знову на подушку, з котрої була підвела ся.

Через кільки хвилин вона була мертва.

* * *

Її поховано; і ніхто не пожалів її. Вона усім зостала ся каторжною. Санька тільки плакала. І ніхто і не думав одмовити собі на те питання, котре кинула дівчина вмираючи: За що? За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?...

Нелюб.

I.

Матери своєї я й не зазнаю — трьох років мені ще не було, як вони вмерли. А батька добре памятаю: високі такі, худі, борода невеличка, а очи великі, ясні тихі... У мене, кажуть, такі очи — од батька спадщина. І усе нездужали батько.

Як умерли мати, то батько через рік у друге одружили ся, удову узяли з нашого таки села і двоє дітий у неї. Змалку я мачухи не улюбила, а вона мене. Та поки батько живі були, то нічого, а потім...

Шіснайцятий мені пішов, як батька у осени поховала. Що то плачу було...

Горе мені тоді стало з мачухою. Ні в день, ні в ночи спочинку нема, а лайки та штурханців до несхочу... Та не хочеть ся про те й згадувати!

Рік поминув, каже мені мачуха:

— Харитино, тебе свататимуть.

Я як стояла, так і зомліла.

А вона знову:

— Чуєш, що тобі кажу: свататимуть тебе.

— Чую, кажу.

— Даниленко Яків сватає. Сими днями будуть старости.

— Я кажу, не піду за його.

Як визвірить ся на мене мачуха:

— Я тобі дам не піду! — Не до віку мій хліб їстимеш.

Та й пішла з хати, дверима грюкнувши.

Божеж мій, що мені робити! Зіпхнути хоче мене мачуха. А все через батьківщину: батько як помирали, то половину усього, і хати половину, мені оддали і люди при тому були, а вона, мачуха, каже: нічого тут немає твого — у скрині твоїй твоє. І хоче ото виперти мене, а самій хазяйнувати.

Знаю я того й Якова Даниленка — не син отецький, а так собі приймак — прийняв його Даниленко ще малим сиротою, як своїх дітий не було. А там як свої діти пішли, то й був у їх Яків син — не син, наймит — не наймит. І намислили вони його оженити, щоб робітниця у хаті була — та й нагледіли ото мене.

Молода я ще була, не любила я нікого ще. Тоді не так було, як тепер, — ще коса не заплітаєть ся, а вже до парубків горнеть ся. Тоді не так було, і не любила я ще нікого. А й за Якова йти не хотіло ся — усе одно, що вмерти. Та й такий він з себе миршавий, нікчемний, слова до ладу не промовить, усе мовчить похнюпившись. У нас на вулиці „Сичем“ його дівчата дражнили. Гірко мені було на серці, як прийшли старости, не хотіла я й виходити. Та мачуха вигнала і рушники звеліла винести. Повязала я старостів рушниками...

II.

До церкви мене виряжають, а я плачу так, що й світ білий мені гасне. Умовляють мене дівчата: Не плач! Годі сумувати!“ А я їх не дуже й чую за своїм горем.

Прийшли до церкви, — не чула я, як і службу правили. Почула тоді, як покликали на рушник ставати. Повінчали нас. Я як мертва. Хочби вже швидше край, думаю. А який край і сама не знаю.

Як я весілля висиділа — і не знаю тепер. Усе туман якийсь у голові був... І все більшав та

більшав він. І до того вже голова моя стуманіла, що мені мов байдуже зробило ся до усього. Круг мене пють, співають, вигукують, а я як деревяна. Та ще не усьому кінець...

III.

Почала я у новій сімї жити. Неприв'ітно менї. До чоловіка й забалакати менї не хочеть ся і не дивилась би на його. А свекруха, чи минув день який після весїлля, чи не минув, уже й коверзувати починa. Ще не світ-не зоря, будить мене:

— Уставай, дочко, у печі треба ростопляти. Уставай та порайсь!

Устала я, води наносила, дров унесла, почала топити, поратись, а вона усе лежить. І наварила я, і хату причепурила, а вона тільки тодї устала. І снїдати я даю, і обідати я даю, і картоплю пішла я копати, а вона нї до холодної води. І день так, і другий, і третїй. Бачу я, що уся робота на мене складаєть ся, важко менї терпіти, а мовчу, роблю поки. До чоловіка не балакаю нї про се, нї про віщо. Спитаєть ся що — одмовлю, а більше й розмови в нас нема. І ходимо ми обоє з ним сумні і не жалко менї його суму, не налягає моє серце до його. Ще й рада я немов, що він сумує: Не я одна нудитимусь, думаю собі, понудиш ся й ти!

Місяць минув — менї не лекшає, роблю без просвітку, Докиж воно буде, думаю собі? Не поступатимусь-же, не хочу. І почала ся у нас сварка. Свекруха каже: — „Роби!“, а я собі кажу: — І ви, мамо, робіть!“ І доти догризли ся, поки таки за обідом одного разу як гримне свекор на мого чоловіка:

— Якове, а чому ти своєї жінки не вчиш?

Мовчить мій Яків. Не можна йому оступати ся, бо й сам живе як сорока на тину: схочуть, зараз виженуть.

— А чому ти не вчиш? Та я її таку-сяку навчу!

Та до мене з кулаками.

Одхилила ся я на бік та з хати. Поки свекор повернув ся, я вже далеко була.

Сікаєть ся бити мене свекор, та тікаю я. І так з тиждень було. Бачить свекруха, що нічого не вдіє, почала й сама робити, і пораємось ми вже у двох. То було у нас погано у хаті, а тепер ще погіршало. Боїть ся свекор мене бити, щоб не кинули ми, а на Якова ремствує, що він мене не вчить. А Яків зовсім засмутив ся через мене, що й не дивлю ся я на його. Тільки свекруха все лаєть ся, а ми всї мовчимо, слова за день один до одного не промовимо.

Минув так рік — змучила ся я. І Яків такий зробивсь, що зовсім мов у землю увійшов — темний, пригнїчений ходить. А я все мовчу і хоч сама змучила ся, та радію, дивлячи ся на його смуток: ти менї світ завязав, завяжуж і я тобі!

У ночі одного разу чую, повертаєть ся мій Яків до мене:

— Харитино!

— Чого! — кажу я, а сама здивувала ся: чудно якось він до мене забалакав.

— За що ти знущаєш ся з мене?

— А за що ти менї світ завязав?

Мовчить він. А мінї дивно стало, що він про таке зо мною забалакав: рік ми прожили, нї разу нї про віщо не балакали. як чоловік з жінкою.

— За що ти, кажу, менї світ завязав? Хіба я хотїла йти за тебе? Сам ти знав — з неволї я йшла, бо несила моя була. Навіщож ти мене брав?

Мовчить він і я замовкла. Тихо, а далї знов забалакав:

— Сам я в неволї зріс, неволею й тут зробив. І тим я винен, що неволї не зламав. Та вже того не переробиш. Треба якось жити...

Зупинив ся він, жде од мене слова. А я ні пари з уст.

— Харитино, чи вже в тебе й слова для мене нема?

— Нема, — кажу.

— Хіба тобі не тяжко?

— Тяжко, одмовляю, — та не розважиш ти моєї туги.

І знов мовчимо.

— Харитино, треба нам оддїлити ся од старих.

— Про мене, оддїляйсь, кажу.

— Хіба тобі однаково?

— Однаково, — кажу, — а сама радїю, що хоче він оддїлити ся.

Зітхнув він, далї каже:

— Нї, тобі не однаково. То ти гордуєш мною, тим і кажеш так. А нам треба оддїлити ся. Я давно вже намислив.

Промовчала я, і він більше нїчого не сказав.

Тількиж вранцї пішов він кудись. Довго ходив, вертаєть ся і каже:

— Харитино, у нас хати нема. Як оддїлимось, то треба у найми йти.

— То-що, — кажу.

— Я вже поєднавсь: у двох на рік у економію.

— То й добре, коли поєднавсь.

Прийшов батько, свекруха увійшла. Каже їм Яків:

— Тату, спасибі вам за хлїб-сіль, за добро ваше! — і кланяєть ся їм обом.

— Як то?

— Підемо ми од вас.

— Як то підемо? Чого?

— Нема ладу між нас. Підемо ми собі.

Як заверещить свекруха:

— Бач, такого-сякого вигодували-викохали, а він тепер кидати.

І почала і почала. Свекор теж. Лають нас обох. А Яків мовчить на те, тільки каже:

— Нема ладу у нас: не можна нам вкупі жити.

І скільки не лаялись і не просили, не згодив ся Яків — пішла ми. Не дали нам нічого — в чому були, в тому й пішли. Тільки скриню я свою забрала. І дивувалась я тоді на Якова. Бач, сич понурий, пригнічений, а дивись який! Як сказав, так і зробив. Дуже мені дивно те було.

IV.

Почали ми у наймах жити. Яків за простого наймита став, а я за дробинницю. Живемо собі нічого. Одпочила я зовсім після тієї гризні щоденної — веселійше мені стало, а Якову мовби однаково — як ходив смутний та мовчазливий, так і тепер ходить. А я на те не зважаю: думка така, що вже того не переробиш, чоловіка не збудеш ся, — треба жити з їм. А коли він нелюбий мені, то краще й не згадуватиму про його. А тут ще мінї воля стала: народу у економії багато: з тим поговорю, з тим посмію ся а його увесь день не бачу, бо не на одній роботї ми. І ночуємо не в купі — не схотїла я до його у челядню ходити, у птишній собі ночую, і він до мене не вчащає. І живемо ми так, що для людий мов чоловік і жінка, а для себе як чужі.

Минув місяць — зовсім я оджила. Весела, жартовлива зробила ся; хто йде проз мене — не мине, усякий зачепить і я усякого зачеплю. Гарно мені.

І був там у економії наймит один, Денис, з нашого-ж таки села парубок, після нас уже найняв ся. І як побачила я його — упав він мені в око. Високий та стрункий, брови чорні, очи великі, блискучі. Стріли ся ми у перше у челяднї. Як глянув він на мене, так тими очима-зорями

і пропік мою душу. З того часу що не роблю, де не буваю, стоїть він перед мене, вабить він моє серце.

У неділю було. Упорала ся я з дробиною, випрохала ся у прикащика і пішла у ліс по ягоди. — Яків мене пускав куди схочу — слова ніколи не скаже. Сама я пішла. Іду лісом, пісню собі співаю... Тільки зійшла я на прогайльовнику, чую іде хтось проти мене, кущі ламають ся, тріщать. Зупинила ся я, жду. Виходить Денис. Застукало в мене серце та й стихло, як пташка упіймана. Стою, мовчу та на його дивлю ся. І він на мене дивить ся, зупинив ся. А далї озиваєть ся:

— Здорова, Харитино! А чого тут блукаєш?

— А тогож, чого й ти мабуть?

— Справдї? — каже він, сам нїби всміхаєть ся.

Не знала я, що сказати. Підійшов він до мене.

— Е, та ти ягід, каже, нарвала. Мабуть солодкі.

— Солодкі, та не всякому, — одмовляю.

— А менї?

Подивилась я на його, — зорять на мене його очи. Стуманїло у мене в голові. Простягла я йому глечнк.

— Бери, — кажу.

Узяв він у жменю, хотїв їсти, а далї:

— Ох, утомив ся, — говорить, — я. Давай, сядемо та одпочинемо.

Сїли ми. Він ягоди їсть, а я у землю дивлю ся та мовчу.

— Харитино, чого ти така мовчазна стала?

І хочеть ся менї одказати йому, пошуткувати, та не можу я. Ще нижче схилила ся. Чую я, обнїма він мене однїєю рукою за стан.

Харитино, глянь на мене.

Глянула я в його очи та й потопла в їх. І не счула ся, як пригорнув він мене, цїлувати почав.

— Харитино, болить моє серце по тобі.

— А моє...

Не доказала я за поцілунком. Млосно мені і гарно мені, збезсиліла я уся, а його руки усе дужче та дужче пригортають мене...

V.

Щаслива я була. Причарував він моє серце так, що на віки, здавало ся, не одірву ся од його. Поки без його, думка тільки про його, а як з їм — то й раю мені не треба. Не йде, а летить мені з їм час, і два місяці, як дві хвилиноньки пролинули. Почали про нас люди балакати, почали натякати, та мені дарма. Що мені людська слава та поговір, коли він біля мене! Балакайте, скільки собі хочете, а я щаслива. Не знаю, чи відав про те Яків, мабуть знав, бо дуже вже люди про нас балакали і дуже вже він похмурий зробивсь — як та хмара ходить. Тільки всеж тихий, слова, мені не скаже. І не знаю, докиб воно тягло ся якби лиха несподіваного не склало ся.

Був у нас прикащик один з салдатів, молодий ще парубок. Упала я йому в око і почав він мене дуже зачіпати. Де не стріне, забалакає, а то й припинить іноді, жартуючи, гостинців носить. Та я їх не брала і байдуже мені було до його. Почне він чіпляти ся до мене, а я йому:

— Не для тебе сад садила, ані поливала: я для того сад садила, кого полюбила; я для того поливала, кого цілувала.

А він на те не вважа. І так уже почав чіпляти ся, що й просвітку мені нема. Як тільки сама де зостану ся, без людий, так і він тут вродить ся.

Пішла я одного разу на річку качок загонити. А річка далеченько од окономії, у долині глубокій, ще й гайок по над нею. І тільки я у той гайок увійшла, так немов з землі він виріс перед мене, став на стежці й стоїть.

— А куди йдеш, Харитино?

— А туди, куди тобі не треба.

— Чого ти на мене така зла, Харитино?

— Мабуть тому, що ти такий добрий до мене.

— А я тебе, Харитино, люблю...

— То й люби, мені хіба що? А з стежки тікай — мені ніколи.

— А з Денисом так є коли?

— Моє діло. Може з їм і є коли, а з тобою усеж ні!

— Не кажи так, Харитино! Чим я поганійший од його, чом ти мене не любиш?

Ухопив мене за руку, а в самого очи так і зайняли ся.

— Пусти кажу, не любитиму я такого поганця зроду.

І хотіла я вирвати ся.

— А! — покрикне тоді він, — так не будеж так! Не пущу я тебе! Хоч по неволі, а полюбиш!

І обхопив мене руками за стан. Пручаю ся я, вирвати ся хочу, так несилаж моя...

Тільки бачила я, як кинув ся до нас Яків, (чи він підглядав, чи так нагибав нас — не знала я). Як сокира блиснула і одразу пустив мене прикащик. Зупинили ся ми всї. На Якова страшно глянути, такий він — очи палають, а сам білий, як крейда, сокира у руках, підняв її у гору. Випростав ся якось, з маленького наче великий зробив ся. А прикащик стоїть, за праву руку лївою ухопив ся, а з руки так кров і дзюрить — зачепив його Яків сокирою. Стоїмо ми. Бачу чоловік мій спуска до долу сокиру, очи в його погасають, сам немов увесь згинаєть ся... Далї узяв мене за руку мовчки і повів, і я за ним мовчки іду. Одвів він мене на птишню і тільки що вступили ми у хату, а тут уже й люди набігли по Якова. Бачили, чи що як він прикащика рубонув, чи прикащик сам сказав — не знала я тоді. Тільки зараз-же забрали Якова, звязали, повели. Наїхав урядник, далї становий з слїдствувателем. Мене

кликано, розлитували ся. А потім повезли мого Якова у місто. А я його й не бачила: він сам не покликав мене, а мені немов сором чогось у вічи йому було глянути. Побачили ся ми вже потім.

Мене прогнано з окономії і Дениса теж.

VI.

Одійшла я і не було мені спершу місця, де могла б я притулити ся. З тиждень перебула я у жінки знайомої, а там полекшало: обрящилось місце мені у одного хазяїна з нашогож таки села і найняла ся я до Пилипівки. Денис дома зостав ся, і була нам тоді воля: кохали ся ми до схочу. І не думала я ні про віщо смутне і про Якова зовсім не думала і не жалкувала за їм, а ще рада була, що збула ся його. Хоч і не перебаранчав він мині ні в чому, та усеж перед очима стирчав, нудота була. І не бажала я його більше й бачити, а надія у мене така була, що запровадять його далеко.

Аж поминуло місяців з чотири, кличуть мене до волости, оддають мені повістку — у місто на суд треба їхати. Моторошно мені трохи стало, та нічого робити, поїхала я і на тому суді була і Якова побачила: сидить він блідий та змучений. а біля його салдати. Роспитали ся мене знову про все, як діло було та й вивели з суду. Сиджу я, жду. І не довго ждала, як чую ось — ідуть люди, одчинили ся двері і увіходить мій Яків, а салдати за ним, а не біля його.

— Ну, тьотка, вот тебє муж твой! — каже один салдат. — Аправдалї.

Як почула я те слово — наче мене хтось по голові вдарив...

...Тогож таки дня ми й до дому пішли. Ідемо мовчки і слова нема у нас у одного до одного. Тільки гляне на мене іноді Яків, гляне, побачить, що я й не дивила сяб на його, та й знову пох-

нюпить. І так усю дорогу ізійшли і вже як до свого села доходили, озвав ся до мене Яків:

— Щож Харитино, як ми тепер житимемо?

—А як житимемо? Хіба наймів нема? — кажу.

— Я не про те... Не про те.., Найми знайдуть ся... А я про те, як ми будемо жити.

Бачу я, Харитино, що не прихиляєть ся твоє серце до мене.

— І ніколи не прихилить ся, — кажу.

— І се я бачу... І не можна нам так жити... Треба тобі йти по своїй волї без мене...

І сама я думала про се часто, і нічого так моє серце не бажало, як розвязати ся з ним, з остогидлим. Що потім булоб зо мною, я про те не думала, а тільки одно таке бажання у мене пекуче було, щоб розвязати ся, хоч як, а розвязати ся з ним. Так, кажу, хотїло ся ранїйше, а тепер, не знаю через віщо стало ся воно, — зовсїм у мене зникло се бажання, а через віщо — не знаю. І не знаю я, яке слово тут треба до ладу сказати, а тільки одмовила йому сердито:

— Ти менї світ завязав, та розвязати не твоя сила. Не можу я хльоркою міш люди піти, коли я чоловікова жінка.

Глянув він на мене пильно, подумав трохи та й каже:

— Твоя правда. Не моя се сила. Будемо жити вкупі.

Як сказав він се, то знову у мене в серцї зненависть до його закипіла, і знову у менї схотїло ся розвязати ся з ним. Та вже вимовилось таке слово і не вернеш його. Не сказала я йому більш нічого і так ми мовчки до свого села дійшли.

VII.

Наняв ся й Яків до того-ж таки хазяїна, де й я була. Живемо ми знову, як чужі. Прожили ми місяців зо три — єсть у нас рублїв з вісїм гроший. І трапив ся тут такий випадок.

Зустріли ся ми якось з Денисом і каже він мені, що треба йому податок платити, а гроший у його нема. Бачу я, що хоче він у мене гроший попрохати позичити, а не насмілить ся. Тоді я й кажу до його:

— А скільки тобі треба?

— Пять рублів — каже.

— Я тобі, — кажу, — принесу ті гроші.

І намислила я погане діло: узяти крадькома од чоловіка гроші і Денисови віддати. І як намислила, так і зробила. У скрині гроші лежали у гаманці, Яків їх туди положив. Обібрала я таку часинку, як сама була, витягла пять рублів і оддала Денисови. А у самої думка така, що як спитаєть ся Яків, де гроші поділи ся, то скажу йому, що нічого не знаю, подума він, що хтось чужий гроші ті узяв. Така була у мене думка...

Одного разу робила я на полі — картоплю копала, а Яків дома був. І вернула ся, сиджу у хаті сама, бо й хазяїв дома не було. Чую я, ідуть до хати, розмовляють. Прислухаю ся — Яковів голос, балакає він з кимсь. Зупинили ся біля сіний обоє, а двері хатні трохи отхилені, то й чути мені їхню розмову. І каже той чоловік Якову:

— Дивую ся я тобі, Якове, як ти за своєю жінкою глядиш.

— А що? — Яків каже, голос у його неспокійний.

— Та що!... Казала мені кума Меланка, що сама бачила її у двох з Денисом Карпенком.

— То не Меланчине діло, — Яків одмовляє.

— І каже ще, що викрадає у тебе Харитина твоя гроші Денисови віддає. От і недавченко, каже, пять рублів оддала йому на податок.

Здивувала ся я: і як про все се Меланка дізнала ся? Хіба підслухала?

Чую я знову мій Яків каже:

— Гроші свої я лічу і вони всі цілі. А що кума Меланка каже, тому я не йму віри і не її се діло.

— Ну, як знаєш, той чоловік каже, — діло, звісно, твоє. А мені ніколи, прощавай.

Пішов той чоловік, а Яків зараз у хату, мене не помічає, бо у кутку я сиділа, і просто до скрині йде. І як на те тільки що виймала я з скрині шиття і незамкнену її кинула. Одчинив він скриню, калитку вийняв, глянув на гроші — і бачить тільки три рублї там. Ну, думаю, що то з сього буде? Тільки я це подумала, коли вздрів він мене і повернув ся до мене — білий-білий як крейда. А я мов-би то нічого не знаю:

— А чого тобі, кажу, треба у скрині?

Глянув він на мене пильно, потім каже: — — „Вийняв я гроші... Може тобі на шо треба буде їх, то не питай ся у мене, бери... Хай вони у тебе будуть“.

І положив перед мене калитку на лаву, а сам повернув ся і з хати пішов.

Так ось воно як! Щож се таке? Чи гордує він так мною, чи любить так мене? А що, як любить так? І тільки подумала я се — тяжко мені зробило ся, а чого — й сама не знаю. Тільки ось немов до грудий щось підкотило ся, пригнїтали їх.

А що як се він так любить мене? І згадало ся мінї усе наше життя до сього часу. Згадало ся менї, що ніколи він мене нї єдиним словом не образив, дурною навіть ніколи не назвав. Згадало ся менї, що він, знаючи про те, що покинула я його для другого, за мене трохи на Сібір не пішов, боронючи мене од прикащика. Згадало ся се усе і зрозуміла я, що не гордує він мною, а що любить мене так, що усе житя своє за моє щастя кладе.

Устала я і вийшла з хати. У дворі нема його. Пішла я далї на тік — нема. Повернула у садок — бачу сидить він під деревом на колоді, голову руками обхопивши. Підійшла я до його мовчки, стала. Підвів він голову, глянув на мене дивую-

лись. А я як стояла, так і впала йому до ніг. Підхопив він мене:

— Харитино, що ти робиш?

— Прости мене...

— Підвів він мене з землї і каже:

— Не менї прощати тебе. Сам я винний, що світ тобі завязав. Прости уперед ти мене.

— Якове, — скрикнула я, — що-бо ти кажеш? І заридала я такими сльозами, якими зроду ще не плакала і знову припала до його ніг.

Знов підвів він мене, посадив і сам біля мене сїв.

— Виплач, каже, своє горе. Може Бог нам щастя посилає.

І з того часу почало ся нам життя нове...

„Просвітні листки“.

10. Зміст: Яр. В—ий: Марія Марковичка (з портрет.) — М. Вовчок: Два сини. — М. Комар: Запорожські землї. — Зимовник Запорожця (ілюстр.). Ціна 10 сот.

11. Зміст: Яр. В—ий: Приятель Русинів — Беризон (портрет). — Др. М. Кордуба: Хто ми? Ціна 6 сот.

13. Зміст: Управа винограду. Написали А. Куровський і В. Табо, учителї школи огородничої в Тарнові. (З 13 рисунками). Ціна 6 сот.

14.—15. Зміст: Князь Ярослав Мудрий (ілюстр.). — М. Кононенко: Заповіт Ярослава Мудрого. — А. Бравнер: Тирса. — Домовина Яр. Мудрого (ілюстр.) — Григорій Кузьма: Про новий закон будівельний і огнетревале покриване дахів — С. Руданський. Добре торгувалось. — Др. Зенґер: Про права. (Ціна 10 сот.).

20. Зміст: Порадник податковий. Дванайцять лїт вільних від податку домового. Проволока в справі податків. Відписане податків задля убожества. Чого не вільно фантувати за податки? Увільнене від податку заробкового. Говоріть і пишіть по руськи. Чого зажадали руські посли в віденськім парляменті в справах податків і належитостий. Ціна 6 сот.

21. Зміст: Військові пришпи. Військові реклямациї. Відшкодованя для родин резервістів. Військові урльопи на час жнив. Позички для заморських еміґрантів, обовязаних до військової служби. Амнестия для військових дезертерів. Платня за підводи. Ціна 6 сот.

22. Зміст: О праві зборів. Комісар. Інструкция. Розвязане зборів. Власти. Средства правні. Кара. Завішене закона. Взірці подань. Ціна 6 сот.

26. Зміст: Г. Х.: Київ (з ілюстрациями). Ціна 20 сот.

27. Зміст: Роки журн. (Спомини матери). С. А. Савінкова. Переклав з російського Г. Хоткевич. Ціна 20 сот.

29. Зміст: Микола Гоголь. (З нагоди столїтнїх роковин його уродин) Зачарована місце, бувальщина, розказана дячком з українського села, написав Микола Гоголь. — Ілюстрация: Микола Гоголь. Ціна 6 с.

Ч. 30. Зміст: Білоруси, написав Іван Крипякевич. Ціна 6 сот.
Ч. 31. Зміст: Др. Зенон Кузеля: Як закладати і провадити народні бібліотеки по селах. Ціна 10 сот.
Ч. 32. Зміст: Е. О. і П. Ґ.: Порадник ветеринарийний. Ціна 10 сот.
Ч. 34. Зміст: Др. Ярослав Грушкевич, лікар-окуліст в Стиславові: Про трахому. Ціна 4 сот.
Ч. 35. Зміст: Григорій Зацерковний: В справі еквівалентової належитости. Ціна 4 сот.
Ч. 36. Герб України. (10 ілюстрацій). Ціна 10 сот.
Ч. 37. Д. Лукіянович: Про житє Тараса Шевченка, друк. 25000 пр. Ціна 10 с.
Ч. 38. Д. Лукіянович: Про Шевченкові твори, друк. 25000 пр. Ціна 10 сот.
Ч. 39. Др. Богдан Барвінський: Наше народне імя (Україна, Українці, український). Ціна 8 сот.
Ч. 40 Радн. Др. Олександер Барвінський: Боротьба за волю і самостійність України. Ціна 20 сот.
Ч. 41. П. Куліш: 1. Давнє горе. 2. Степова могила. 3. Орися.
Ч. 42. Григорій Квітка: Перекотиполе.
Ч. 43. Марко Вовчок: 1. Сестра. 2. Сон.
Ч. 44. Марко Вовчок: 1. Козачка. 2. Чумак. 3. Свекруха.
Ч. 45. Степан Руданський: Співомовки. I.
Ч. 46. Осип Федькович: 1. Три як рідні брати. 2. Опришок.
Ч. 47. Степан Руданський: Приказки і байки.
Ч. 48. Марко Вовчок: Кармелюк.
Ч. 49. Олекса Стороженко: Оповідання і сміховинки. Ціна 44 с.
Ч. 50. Осип Маковей: Нові часи. Ціна 44 сот.
Ч. 51. Михайло Коцюбинський: 1. Пятизлотник. 2. У грішний світ.
Ч. 52. Олекса Стороженко: Сміховинки II.
Ч. 53. Микола Устиянович: 1. Месть верховинця. 2. Народна казка.
Ч. 54. Думи і співанки Осипа Юрія Федьковича.
Ч. 55. Іван Тобилевич: Хазяїн.

Хто замовляє всї випуски, мусить прислати до **Канцеляриї Тов-а „Просьвіта“ у Львові Ринок ч. 10.** — належитість за листи і 30 сот. на почту.